

Конференція – III Міжнародна науково-практична конференція «Theoretical aspects of education development», 24-27 січня 2023 р., Варшава, Польща
Секція – Філологія

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Тетяна Віталіївна Філат,
доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри
мовної підготовки та гуманітарних наук,

Мирослава Юріївна Сидора,
викладачка,

Олена Сергіївна Запорожець,
викладачка,

Людмила Миколаївна Сербіненко,
викладачка

**кафедра мовної підготовки та гуманітарних наук
Дніпровський державний медичний університет**

languages@dma.dp.ua

Проведення навчального процесу в умовах воєнного стану в Україні є найактуальнішою проблемою для науково-педагогічної спільноти, оскільки загальноосвітнє, професійне формування майбутніх поколінь українців має відбуватись безперервно, якісно й результативно, незважаючи на ризики й загрози сучасної суспільно-політичної ситуації. Безліч питань, які виникають у зв'язку з війною, потребують не лише ефективного, але й швидкого вирішення, адже час, згаяний сьогодні, відгукнеться прогалинами й «білими плямами» в освіченості та професійній підготовці українців у майбутньому. Як зазначив Президент України Володимир Зеленський, «окупанти визначили своїми ворогами культуру, освіту та людяність. І не шкодують для них ні ракет, ні бомб» [1]. Україна, яка прагне бути конкурентоспроможною в сучасному світі, має визначити освіту та науку своїми стратегічними сферами. Тож усі учасники навчального процесу, у першу чергу викладачі, методисти, науковці, мають докладати нелюдських, але вкрай необхідних зусиль, щоб освіта й наука розвивались, повноцінно функціонували, збагачували український інтелектуальний потенціал.

Перехід на дистанційне навчання з початку пандемії у 2020 році поставив перед освітянами низку завдань, пов'язаних з науковими, методичними, психологічними, емоційними особливостями такої форми навчання. За цей період багато переосмислено, напрацьовано методики, розроблено навчально-методичні матеріали, освоєно всі технічні можливості, різноманітні засоби, які надаються онлайн-платформами. Опубліковано ряд наукових, методичних, навчально-практичних статей, у яких автори діляться здобутками, досягненнями, піднімають актуальні проблеми й питання дистанційного

навчання, що дає змогу взаємно збагачувати арсенал педагогічних прийомів та методів з метою удосконалення навчання.

Але з минулого року освітній процес в Україні зазнає ще сильнішого та трагічнішого випробування: руйнівна сила війни докорінно змінила всі сфери життя в Україні.

Автори інформаційно-аналітичного збірника «Освіта України в умовах воєнного стану» (Київ, 2022) справедливо наголошують, що «епідемія COVID-19 та наступний перехід у період воєнного стану зумовили серйозні виклики забезпеченню якості української освіти» [2, 264].

На викладача, як на основну рушійну силу навчального процесу, припадає основна частина навантаження та відповідальності за якість освіти. Якщо раніше викладач був модератором онлайн-навчання, то в теперішніх умовах він відіграє набагато важливішу роль. Він виступає не лише як організатор заняття, приймач-передавач знань, орган контролю та оцінювання. Натепер викладач – це психолог, емоційний буфер, який у разі необхідності пригашує емоції або, навпаки, їх викликає залежно від кожної конкретної ситуації, він повинен швидко й ефективно реагувати на будь-які психологічні, організаційні, технічні проблеми.

Міністр освіти і науки Сергій Шкарлет заявив, що відсутність світла не стала перешкодою для навчання. Адже вчителі вміють адаптуватися до будь-яких викликів. Так, Шкарлет в ефірі національного телемарафону заявив, що у час відсутності світла й інтернету вчителі "роздають" всім учням мобільних телефонів на ноутбуки [3].

Вирішення організаційно-технічних проблем не завжди залежить від учасників навчального процесу, адже під час блекауту, ракетних ударів, постійних сирен відсутня можливість навіть елементарно зателефонувати або передати повідомлення. У періоди затишшя викладачі оперативно надолужують згаяний час, проводять консультації, дають завдання тощо.

Окрім суто організаційних питань, велике занепокоєння викликає психологічний аспект роботи зі студентами. Під час війни емоційний стан людини не може не зазнавати глибокого впливу, реакція на який коливається в різних діапазонах: розгубленість, апатія, знервованість, депресія, паніка, агресивність, емоційні зриви. Натепер багато психологів говорять про синдром відкладеного життя.

Як зазначає Тетяна Колтунович, «професійне вигорання можна тлумачити як процес поступової втрати суб'єктом емоційної, розумової та соматично-фізичної енергійності, життєвої наснаги під впливом пролонгованого стресу в професійній сфері, що проявляється у симптомах емоційного виснаження, пригнічено-депресивного настрою, хронічної втоми, цинізму, цілковитої втрати інтересу до роботи, спілкування та відсутності задоволення від них, у безсонні, вживанні психоактивних речовин, іноді в суїцидальності» [4]. Підвищується ризик швидкого професійного вигорання, оскільки професійна діяльність як викладача, так і студента здійснюється в умовах тривалого стресового стану через воєнні дії, з надзвичайним емоційним навантаженням, що спричиняє апатію, втрату інтересу до життя й, відповідно, позначається на ефективності роботи.

Ще більше навантаження припадає на студентів перших курсів, які в умовах воєнного часу проходять період адаптації до системи та вимог вищої школи.

З огляду на це роль викладача як психолога стає однією з провідних у його професійній діяльності, хоча й він сам зазнає того ж психологічного тиску. З одного боку, вчасно сказане слово, заохочення, підтримка, емоційна розрядка через несподіваний аргумент, жарт, цікавий приклад, допомагає стабілізувати емоційний фон заняття, утримувати увагу студентів. Посилання до майбутньої професійної діяльності активізує слухачів, створює сприятливі умови для кращого засвоєння матеріалу, створює місток між сучасним і майбутнім, пом'якшуючи тяжкість сучасних воєнних реалій. Разом з цим такі екскурси в змодельоване майбутнє не спричиняють розвиток синдрому відкладеного життя, а навпаки – дозволяють зараз, у конкретний момент часу усвідомити та опрацювати певні знання та навички. Наприклад, при вивченні особливостей різних функціональних стилів мови можна моделювати різні професійні комунікативні ситуації з необхідністю добору відповідної до них лексики (вузькоспеціальної термінології, професіоналізмів, розмовно-побутової лексики, емоційно забарвлених слів): у парах лікар – пацієнт, лікар – лікар, лікар – родичі хворого обговорити одну й ту ж тему (лікування захворювання, необхідність оперативного втручання, проведення певних досліджень тощо).

З іншого боку, психологічна гнучкість викладача та його чутливість до емоційного стану студентів необхідна й для організації навчального процесу. На сьогодні, мабуть, як ніколи раніше, найбільшого значення набуває самостійна робота студентів, що зумовлено рядом чинників, зокрема: особливостями онлайн-навчання, неможливістю проводити повноцінні за часом заняття через повітряні тривоги, відключення світла, погану роботу інтернету. Як зазначають Курята О.В. та співавтори, «правильно організований процес самостійної роботи заохочує студентів-медиків до її якісного виконання та є вагомим мотивуючим фактором до подальшого професійного розвитку. Самостійну роботу студентів-медиків необхідно розглядати як один з необхідних етапів підготовки сучасного лікаря. Впровадження в освітній процес новітніх інформаційних технологій та самостійних наукових проєктів приводить до покращення результативності та формує нові професійні компетенції в майбутніх лікарях» [5].

Успішність та якість самостійної роботи залежить, у першу чергу, від викладача, який повинен, з урахуванням постійного стресового стану студентів, налагодити такий вид роботи. Для цього необхідні:

- повне й технічно доступне навчально-методичне забезпечення (навчально-методичний контент на освітніх платформах, посилання на додаткові навчальні матеріали, відібрані відповідно до мети й теми, з поясненнями щодо їх використання);
- чітке дотримання графіку навчального процесу, швидке реагування на будь-які зміни або перебої в навчанні;
- постійний зворотній зв'язок зі студентами, який забезпечує вирішення оперативних організаційних та навчальних задач;

- чіткість, ясність та мотивованість вимог, іноді їх неодноразове пояснення з огляду на розгубленість, емоційну нестабільність;
- систематичність та прозорість контролю знань і вмінь студентів.

За результатами опитування студентів I курсу Дніпровського державного медичного університету виявлено, що найбільшими труднощами в навчанні вони вважають:

- власну неуважність та розгубленість, викликані постійним стресовим станом через війну в Україні;
- технічні проблеми;
- недостатню скоординованість навчального процесу через постійні повітряні тривоги та відключення світла;
- несформовані навички самоорганізації та самоконтролю, які перешкоджають ефективному засвоєнню навчального матеріалу.

Проблеми складності організації онлайн-процесу в умовах карантину та воєнного часу обговорюються не тільки українською спільнотою, а й науковцями та викладачами західних країн та Америки. Наголошується на зниженні рівня освіти, зростанні кількості учнів та студентів, які залишаються на повторний термін навчання, нестачі педагогічних кадрів, зростанні агресивності та насильства серед школярів. У статті «Небагато шкіл вживають додаткові заходи щодо боротьби з COVID» («Few US schools take further COVID measures») директор асоціації шкільних викладачів зазначив, що «брак вчителів залишається серйозною проблемою, навіть більшою, ніж сам COVID-19» [6]. Українські посадовці теж неодноразово акцентували увагу на цих проблемах. Так, колишній Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич відзначила, що «занепокоєна відсутністю уваги до вчителя зі сторони суспільства і політиків» [7], пов'язуючи намічену кризу в системі української освіти зі зменшенням кількості молодих талановитих учителів, які залишаються працювати в школі: «Сьогодні у нас йде вихолощення кадрів в освіті. Маю на увазі кадрів, захоплених своєю професією. Молоді люди, для яких професія вчителя природовідповідна, які мають до цього талант і бажання вчителювати, дуже часто не приходять у професію, оскільки вони розуміють наскільки вони потім будуть обмежені в ресурсах» [7]. Ці слова 2016 року стали пророчими. Сьогодні ситуація погіршується через затяжну пандемію та трагічні воєнні події. Також серед чинників, що негативно впливають на результати навчання учнів у дистанційному режимі в умовах воєнного стану, учителі назвали такі: відсутність «живого спілкування» між учителем і учнем (61%); невміння самостійно вчитися (52%); зниження мотивації до навчання (47%); байдужість, апатія (37%); неспроможність сконцентруватися на навчальному матеріалі (27%); брак зворотного зв'язку від учителів (13%) [2, 269]. Усі ці чинники, безумовно, також негативно впливають на навчання вітчизняних студентів. Що стосується іноземних студентів, то тут, мабуть, суттєвими є перші дві позиції: відсутність «живого спілкування» між учителем і учнем (100%) та невміння самостійно вчитися (80%). На початкових курсах студенту вкрай необхідно чути й бачити викладача. Навички самостійного опрацювання матеріалу властиві лише мотивованим та здібним студентам. Наприклад, випускникам ліцеїв (зокрема медичних), переможцям конкурсів та олімпіад. Звичайний

студент, який, до речі, при наполегливій щоденній роботі і курації викладача на третьому-четвертому курсах може випередити ненаполегливого «вундеркінда», потребує постійної уваги з боку наставника, копіткої роботи в тандемі «викладач – студент». Тобто щоденний «гуру» в університетській аудиторії, постійна аудиторна й позааудиторна робота зі студентами, наявність у навчальному процесі викладача-універсала, який стає для студента й вихователем, і лектором, і практичним провідником у царину знань, науковим керівником та консультантом – це те, що завжди приваблювало іноземців при офлайн-навчанні в Україні. Індусів, у класах яких, як правило, 40-60 учнів, нелегко було привчити до вміння зосереджуватись та концентруватись на поставленому завданні: читанні, написанні вправ, повторенні вголос нових слів. Вони, з одного боку, звикли «розчинятися» у великій учнівській аудиторії, ховаючись один за одного, з іншого, про що ми вже писали, як і китайці, бояться «втратити своє обличчя» [8]. Але вже в кінці першого року офлайн-навчання цей психологічний бар'єр, як правило, вдавалося подолати.

Проблема онлайн-навчання – в центрі уваги американських та європейських педагогів та науковців. Їх непокоїть не тільки психологічний стан студента, а й викладача, зростання злочинності в американських школах та університетах як наслідок вимушеної ізоляції, недостатня кількість психологів і питання про те, як цю проблему розв'язати. У статті «Вчителі про шкільні розстріли: ніхто з нас для цього не створений» («Teachers on school shootings: 'None of us are built for this'») автор стверджує: «Для будь-якого вчителя робота стає нездійсненною. Від учителів уже очікують, що вони будуть консультантами, соціальними працівниками, зразками батьків та багатьма іншими для своїх учнів. Тепер їх все частіше закликають бути захисниками студентів» [9]. Цей висновок свідчить про те, що проблема перевантаженості вчителів стосується не тільки американських учителів, а й носить загальнолюдський характер. Причому українські вчителі зіткнулися із труднощами онлайн-навчання не лише в період карантину, а й у воєнний час. Суттєвою є і роль матеріального фактора: зарплата вчителя-українця нижча за зарплату лікаря, водія чи продавця продуктового магазину та максимально наближена до мінімальної. Звісно, у воєнний час питання про зарплату є неетичними. Тепер думки та почуття кожного українця зосереджені на одному – Перемозі. Проте важко уявити, до яких наслідків може призвести ця соціальна несправедливість. Все більше українських вчителів залишають улюблену роботу – школу, університет – у пошуках більш високооплачуваної посади, яка допоможе вижити матеріально їхнім сім'ям. Але українські вчителі – одні з найкращих у світі. Падіння рівня підготовки майбутніх вчителів, відсутність належного підвищення кваліфікації, масовий від'їзд працівників освіти в інші країни, зміна професії, відсутність психологічного захисту для викладача, який, за словами Міністра освіти і науки Сергія Шкарлета, «вміє адаптуватися до будь-яких викликів» – все це, безумовно, може позбавити Україну золотого інтелектуального фонду, який є запорукою майбутнього розквіту нації [3].

Список літератури

1. Zelenskiy / Official: https://t.me/V_Zelenskiy_official/1712

2. Освіта України в умовах воєнного стану. Київ, 2022.
3. Шкарлет зробив несподівану заяву про навчання без світла: батьки й учителі обурені: https://24tv.ua/education/vidklyuchennya-svitla-shkarlet-oburiv-batkiv-uchiteliv-zaavoyu_n2216711
4. Колтунович Т. Семантика, дефініції і співвідношення понять «професійне вигорання» та «професійна деформація». Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. Чернівці: ЧНУ. 2015 р.
5. Курята О.В., Карапетян К.Г., Фролова Є.О., Кушнір Ю.С. Роль самостійної роботи студентів у формуванні професійних компетенцій у майбутніх лікарів. Медичні перспективи Науковий журнал ДЗ «Дніпропетровська медична академія Міністерства охорони здоров'я України» 2020 р. Том XXV. №2. С.25-30
6. Few US schools take further COVID measures: <https://learningenglish.voanews.com/a/few-us-schools-take-further-covid-measures/6676535.html>
7. Гриневич Л.: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-07-29-brak-molodix,-vmotivovanix-i-talanovitix>
8. Филат Т.В., Сидора М.Ю., Запорожець О.С. Особливості роботи зі студентами різної національної приналежності // Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи: збірник статей I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Полтава, 11-12 травня 2016 р. – Полтава, 2016. – С. 246-250.
9. Teachers on school shootings: none of us are built for this: <https://learningenglish.voanews.com/a/teachers-on-school-shootings-none-of-us-are-built-for-this-/6625156.html>